

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جمهوری اسلامی ایران
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها
دانشگاه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد
مدرسی معارف اسلامی
گرایش: اخلاق اسلامی
عنوان:

بررسی تفاوت های اخلاق عقلی و نقلی در اسلام
استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر علی رضا قائمی نیا
استاد مشاور:

دکتر محمد محمد رضایی

نگارش:

رضاعلی خلفی

بهار ۱۳۸۹

کلیه حقوق این پایان نامه اعم از چاپ، تکثیر،
نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و...
برای دانشگاه معارف اسلامی محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقدیم به معلمان حقیقی اخلاق، بویره حضرت محمد ﷺ که فرمود: «من برای تمام و کمال مکارم اخلاق

مبعوث شده‌ام»

به آنکه با قیام و ظهورش عقل‌ها را به هم پیوند داده و اخلاق را کامل می‌سازد.

به اساتید بزرگوار و معززانی که زحمت راه‌نمایی‌های این نگارش را پذیرفتند.

به پدر و مادرم که همواره دعاگویی پیشرفت و موفقیتیم بوده و می‌باشند.

به همسر و فرزندانم که بار تحمل دشواری‌های این نوشتار را کشیدند.

و به همه دوستانان اخلاق و اخلاق‌دوستان.

تقدیر

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مِنْ حَقِّ الشُّكْرِ لِلَّهِ أَنْ تَشْكُرَ مَنْ أَجْرَى تِلْكَ النِّعْمَةَ عَلَيَّ يَدِهِ»

(محدث شیخ حسن حرملی تفصیل و مسائل الشیوخ الی تحصیل مسائل الشریعہ، ج ۱۶، ص: ۳۱۲)

با حمد و سپاس فراوان از درگاه با عظمت خداوند منان، از اینکه برانسان نعمت های بی شمار، از جمله معلمان و اساتید اخلاق ارزانی کرده است. بدین وسیله از استاد فرهیخته، جناب آقای حاجت الاسلام والمسلمین دکتر علی رضا قائمی نیا (زید عزه) تقدیر و تشکر می نمایم، که به عنوان استاد راهنما، ما را با ارائه دیدگاه های بسیار سودمند و مفید خود در نگارش این پایان نامه راهنمایی کردند.

همچنین از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر محمد محمد رضایی، که به عنوان مشاور این پایان نامه بودند و از نظرهای ارزشمند خود ما را بهره مند کردند خالصانه سپاسگذاری می کنم.

از همسر و فرزندانم نیز که در این مدت، مشغولیت های فکری ما را تحمل کردند، تشکر می کنم.

به اساتید بزرگوارم و نیز به همه مسئولین و اساتید و کارمندان دانشگاه معارف اسلامی از خداوند متعال آرزوی توفیقات روز افزون دارم.

چکیده

واژگان کلیدی: اخلاق عقلی، اخلاق فلسفی، اخلاق نقلی و روایی، نظام اخلاقی، مکتب اخلاقی، مسکویه، خواجه نصیر طوسی، فیض کاشانی، غزالی، علامه مجلسی
در بین مسلمانان چند مکتب و مشرب اخلاقی از زمانهای قدیم رایج بوده و هست، از جمله از این مکتبها، مکتب اخلاق عقلی و نقلی است. این پژوهش به بررسی تفاوت‌های دو مکتب اخلاقی عقلی و نقلی می‌پردازد. رویکرد عقلی و نقلی به اخلاق، بیش تر در آثار نمایندگان اصلی این دو مسلک اخلاقی یعنی مسکویه، خواجه نصیر،... فیض کاشانی، علامه مجلسی و غزالی.. نمود دارد.

بابررسی این منابع به تفاوت‌های مبنایی این رویکردها از جمله تفاوت «هستی‌شناسی»، «انسان‌شناسی»، «ارزش‌شناسی» و «معرفت‌شناسی» پی می‌بریم

در مقوله انسان‌شناسی، فلاسفه به بعد عقلانی انسان توجه دارند، و تمام همتشان بر این است که عقل انسان را فعال و شکوفا کنند، در مقابل اخلاق نقلی به دل و قلب انسان و پاک‌سازی و صیقل‌دهی آن عنایت دارند.

فلاسفه اخلاقی در ارائه جایگاه علم اخلاق در بین سائر علوم با مولفان نقلی نگاه یکسانی ندارند. حکما سعی می‌کنند، سعادت آدمی را به مدد عقل او ترسیم کنند، اما علمای اخلاق نقلی، سعادت را در پیروی از آموزه‌های شرعی می‌دانند.

اخلاق نویسان و علمای اخلاق عقلی و نقلی در نفس‌شناسی انسان و تعدد قوای آن و همچنین نقش قوا در اعتدال اخلاقی او تفاوت نظر دارند. از تفاوت دیدگاه‌های آنان در ساختار دهی و نظم بخشی به مطالب و سرفصل‌های اخلاقی و اهمیت دادن به هر یک از مفاهیم آن می‌باشد. همچنین آنها در هدف‌گذاری و مقصد و غایت اخلاق، ایده یکسانی ندارند.

از دیگر اختلاف‌های دو مشرب اخلاقی، زبان متن منابع آنها و نحوه ادبیات مباحث هر یک از آنهاست. به طوری که هر یک از آنها یک شبکه معنایی و به عبارتی حوزه معنایی خاصی از مفاهیم کلیدی اخلاق ارائه می‌کنند. همچنین این دو مسلک اخلاقی در دو جهان‌بینی و فرهنگ خاص، مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی را تبیین و تحلیل می‌کنند.

روش تبیین و تحلیل آنها نیز متفاوت از هم می‌باشند.

۱. کلیات.....	۲
۱-۱. مقدمات.....	۲
۱-۲. بیان مسئله.....	۴
۱-۳. انگیزه های تحقیق.....	۶
۱-۴. اهداف تحقیق.....	۶
۱-۵. اهمیت تحقیق.....	۷
۱-۶. پیشینه تحقیق.....	۹
۱-۷. تعریف واژه ها.....	۱۰
۱-۷-۱. اخلاق.....	۱۰
۱-۷-۲. علم اخلاق.....	۱۱
۱-۷-۳. فلسفه اخلاق.....	۱۱
۱-۷-۴. اخلاق عقلی (فلسفی).....	۱۲
۱-۷-۵. اخلاق نقلی (روایی).....	۱۲
۱-۸. تعیین قلمرو تحقیق.....	۱۲
۱-۹. رابطه عقل و وحی.....	۱۳
۱-۹. روش تحقیق.....	۱۶
۲. اخلاق عقلی و فلسفی.....	۱۸
۲-۱. تعریف و تقسیم اخلاق.....	۱۸

- ۲۰..... ۲-۲. مبادی اخلاق فلسفی
- ۲۲..... ۲-۳. جایگاه علم اخلاق در اخلاق فلسفی
- ۲۷..... ۲-۳. نظام مندی اخلاق فلسفی
- ۲۸..... ۲-۴. دسته بندی فضایل و رذایل
- ۳۱..... نقد و بررسی
- ۳۱..... ۲-۵. جایگاه آموزه های شرعی در اخلاق عقلی و فلسفی
- ۳۵..... ۲-۶. نفس شناسی
- ۳۶..... ۲-۶-۱. معنا شناسی نفس
- ۳۸..... ۲-۶-۲. قوای نفس
- ۴۲..... ۲-۷. زبان اخلاقی
- ۴۷..... ۲-۸. تحلیل مفاهیم اساسی اخلاق
- ۴۷..... ۲-۸-۱. سعادت (Happiness)
- ۴۹..... ۲-۸-۲. معناشناسی سعادت
- ۵۱..... ۲-۸-۳. مصادیق سعادت در اخلاق عقلی
- ۵۲..... ۲-۸-۳-۱. خوش اخلاق و صاحب فضایل اخلاقی بودن
- ۵۳..... ۲-۹-۳-۲. دارا بودن حکمت نظری و عملی
- ۵۵..... ۲-۸-۳-۳. اتصال به عقل فعال
- ۵۵..... ۲-۸-۳-۴. اصلاح مداوم و مستمر صفات و قوا:
- ۵۶..... ۲-۸-۳-۵. رعایت حد اعتدال
- ۵۹..... ۲-۸-۲. علم
- ۶۵..... ۲-۸-۳. حکمت
- ۶۸..... ۲-۸-۴. اعتدال و عدالت
- ۷۳..... ۲-۸-۵. عفت و شجاعت
- ۷۶..... ۲-۹. اصول علاج و درمان رذایل اخلاقی

۷۸	۱-۹-۲. اصل درمان به ضد:
۸۰	۲-۹-۲. اصل ریاضت دادن به نفس
۸۱	۳-۹-۲. تاکید بر حفظ حد وسط و اعتدال و حاکمیت عقل
۸۲	۴-۹-۲. معاشرت با انسانهای صاحب فضیلت
۸۳	نقد و بررسی
۸۵	چکیده فصل
۸۸	۳. اخلاق نقلی و روایی
۸۸	۱-۳. تعریف اخلاق
۹۰	۲-۳. جایگاه علم اخلاق در تقسیم بندی علوم
۹۳	نقد و بررسی
۹۴	۳-۳. نظام مندی اخلاق نقلی
۹۶	۴-۳. تقسیم بندی فضایل و رذایل در اخلاق نقلی
۱۰۱	۵-۳. جایگاه عقل در اخلاق نقلی
۱۰۱	۱-۵-۳. معنا شناسی عقل و اقسام آن
۱۰۶	۲-۵-۳. شرافت عقل
۱۰۷	۳-۵-۳. استناد و استشهاد به عقل (معرفت شناسی عقل)
۱۱۲	۴-۵-۳. رابطه عقل و شرع
۱۱۳	۶-۳. نفس شناسی اخلاق نقلی
۱۱۴	۱-۶-۳. معنا شناسی نفس
۱۱۵	۲-۶-۳. قوای نفس
۱۱۹	۷-۳. زبان و گفتار اخلاق نقلی
۱۲۲	۸-۳. تعریف، تبیین و پردازش مفاهیم اخلاقی
۱۲۲	۱-۸-۳. سعادت در متون اخلاق نقلی

- ۱۲۲..... معناشناسی سعادت ۳-۸-۱-۱
- ۱۲۳..... عوامل تحقق سعادت ۳-۸-۱-۲
- ۱۲۴..... داشتن معرفت، بندگی، عبادت و محبت الهی ۳-۸-۱-۲-۱
- ۱۲۵..... رسیدن به لقای حق تعالی ۳-۸-۱-۲-۲
- ۱۲۷..... داشتن علم ۳-۸-۱-۲-۳
- ۱۲۹..... انجام دادن دائمی فضایل اخلاقی و عبادات ۳-۸-۱-۲-۴
- ۱۲۹..... داشتن یقین و سلامت قلب ۳-۸-۱-۲-۵
- ۱۳۱..... واژه علم ۳-۸-۲
- ۱۳۳..... حکمت ۳-۸-۳
- ۱۴۰..... اعتدال و عدالت ۳-۸-۴
- ۱۴۴..... عفت و شجاعت ۳-۸-۵
- ۱۴۸..... اصول حاکم در علاج و درمان رذایل اخلاقی ۳-۹
- ۱۴۹..... درمان به ضد ۳-۹-۱
- ۱۵۱..... اصل مجاهده ۳-۹-۲
- ۱۵۲..... اصل ریشه سوزاندن ۳-۹-۳
- ۱۵۲..... اصل رعایت اعتدال ۳-۹-۴
- ۱۵۳..... اصل معرفت و محبت الهی ۳-۹-۵
- ۱۵۴..... حکایت درمانی ۳-۹-۶
- ۱۵۵..... اصل پیروی از مرشد و شیخ طریقت ۳-۹-۷
- ۱۵۷..... نقد و بررسی اجمالی اصول درمان در اخلاق نقلی ۳-۱۰
- ۱۵۸..... چکیده فصل
- ۱۶۰..... فصل چهارم: تفاوت های اخلاق عقلی و نقلی
- ۱۶۱..... ۴. تفاوت های اخلاق عقلی و نقلی

۱۶۱	۴-۱. تفاوت در مبانی.....
۱۶۱	۴-۱-۱. تفاوت هستی شناختی.....
۱۶۵	۴-۱-۲. تفاوت انسان شناختی.....
۱۶۷	۴-۱-۲-۱. تفاوت از لحاظ نفس شناسی انسان.....
۱۷۰	۴-۱-۲-۲. تفاوت در سعادت انسان.....
۱۷۲	۴-۱-۳. تفاوت ارزش شناختی.....
۱۷۵	۴-۱-۴. تفاوت معرفت شناختی.....
۱۷۷	۴-۲. تفاوت در مبادی.....
۱۸۰	۴-۳. تفاوت در دسته بندی فضایل و رذایل.....
۱۸۳	۴-۴. تفاوت در چارچوب و صورت بندی نظام اخلاقی.....
۱۸۵	۴-۵. تفاوت در نگاه به جایگاه علم اخلاق.....
۱۸۷	۴-۶. تفاوت از لحاظ موضوع.....
۱۸۸	۴-۷. تفاوت در غایت.....
۱۹۰	۴-۸. تفاوت در روش.....
۱۹۲	۴-۹. تفاوت از نظر قلمرو مفاهیم اخلاقی.....
۱۹۴	۴-۱۰. تفاوت در زبان.....
۱۹۷	۴-۱۱. تفاوت در اصول تهذیب و درمان رذایل اخلاقی.....
۱۹۸	۴-۱۲. تفاوت در مقوله نیت و انگیزه و توجه به حسن فعلی و فاعلی.....
۲۰۰	چکیده فصل.....
۲۰۱	فصل پنجم: نتیجه گیری و بررسی کلی.....
۲۰۲	۵. نتیجه گیری و بررسی کلی.....
۲۰۲	۵-۱. بررسی کلی اخلاق عقلی و فلسفی.....
۲۰۴	۵-۱-۱. ویژگی های اخلاق فلسفی.....

- ۱-۱-۱-۵. توجه به مبحث نفس و قوای آن..... ۲۰۴
- ۱-۱-۲-۵. تکیه بر ویژگی «اعتدال»..... ۲۰۴
- ۱-۱-۳-۵. توجه جدی به مجاهدات نفسی و اشراقات قلبی..... ۲۰۵
- ۱-۲-۵. خلاءهای اخلاق فلسفی..... ۲۰۷
- ۱-۲-۱-۵. خلاء های ساختاری..... ۲۰۷
- ۱-۲-۲-۵. خلاءهای محتوایی..... ۲۰۸
- ۱-۲-۲-۱-۵. عدم توجه به ارتباط انسان با خدا:..... ۲۰۸
- ۱-۲-۲-۲-۵. تأثیر گذار کمتر..... ۲۰۹
- ۱-۲-۲-۳-۵. خود محور بودن..... ۲۱۰
- ۱-۲-۲-۴-۵. داشتن زبان سخت و بگرنج..... ۲۱۰
- ۱-۲-۲-۵-۵. عدم توجه کافی به دیدگاه اسلامی و توحیدی..... ۲۱۲
- ۱-۲-۲-۶-۵. عقل گرایی شدید..... ۲۱۳
- ۲-۵. اخلاق نقلی و روایی..... ۲۱۵
- ۲-۱-۵. ویژگی های اخلاق نقلی..... ۲۱۶
- ۱-۱-۲-۵. بهره مندی از انگیزه های حقیقی و قوی..... ۲۱۶
- ۱-۲-۱-۲-۵. توجه به شکوفایی حس اخلاقی انسان..... ۲۱۷
- ۱-۲-۱-۳-۵. کوشش در برقراری ارتباط بین مفاهیم اخلاقی و مفاهیم دینی..... ۲۱۷
- ۱-۲-۱-۴-۵. صدور از منبع معرفتی بسیار قوی..... ۲۱۷
- ۱-۲-۱-۵-۵. داشتن مغز پر محتوا..... ۲۱۷
- ۱-۲-۱-۶-۵. پوشش دادن بیش تر اصول و فضایل اخلاقی..... ۲۱۷
- ۲-۲-۵. نقایص اخلاق نقلی..... ۲۱۸
- ۲-۲-۱-۵. نداشتن ساختار و سازمان منظم و مرتب..... ۲۱۸
- ۲-۲-۲-۵. عدم طرح سند روایات..... ۲۱۹
- ۲-۲-۳-۵. نگاه تک بعدی به مفاهیم و گزاره های اخلاقی..... ۲۲۰

۲۲۱۵-۲-۲-۴. یکنواخت نبودن موضوعات
۲۲۱۵-۲-۲-۵. ناهمگونی و تعارض محتوایی
۲۲۲پیشنهادها
۲۲۳فهرست منابع
۲۲۳۱-۱-۱. فهرست کتابهای عربی
۲۲۴۱-۱-۲. فهرست کتابهای فارسی
۲۲۹۱-۲. مقالات
۲۳۰نمایه
۲۳۲ English abstract

فصل اول: کلیات

۱. کلیات

در این فصل به کلیات تحقیق از جمله به تبیین موضوع و قلمرو آن، اهمیت، اهداف، انگیزه ها سوال های اصلی و فرعی، فرضیه ها، تعریف مفاهیم اصلی و عمده و روش تحقیق می پردازیم.

۱-۱. مقدمات

اخلاق یکی از سه حوزه مورد تأکید ادیان از جمله دین مبین اسلام است، (انما العلم ثلاثه آیه محکمه، و فریضة عادله، و سنه قائمه. اخلاق، اعتقادات، شریعت) یکی از شش حوزه مورد تأکید حکمت می باشد. (حکمت نظری؛ دانش مابعد الطبیعه، علم النفس، دانش مافی الطبیعه و حکمت عملی؛ اخلاق، تدبیر منزل، سیاست مدن) یکی از قلمروهای زیای زندگی اجتماعی و معرفت در دنیای امروز می باشد.

از این رواندیشه های اخلاقی در بین علمای مسلمان مطرح بوده است. در جهان اسلام منازعه و مشاجره متکلمان معتزلی و اشعری درباره اوصاف خداوند خصوصاً توحید و عدل از اهمیت شایانی برخوردار بود، هرچند آنان، از این بحث به عنوان مبنایی برای حل و فصل مسائل اخلاقی استفاده نمی کردند. به دنبال این مناظره، نزاع بر سر سرنوشت و ماهیت یا سرچشمه حسن و قبح از مهمترین نزاع های کلامی در بین آنان بوده است.

در رابطه با این موضوع متکلمان مسلمان به دو گروه و دو رهیافت و گرایش عمده تقسیم شدند. رهیافت اعتزالی و رهیافت اشعری. معتزله بر حسن و قبح اخلاقی ذاتی و عقلی معتقد شده و اشاعره با نفی ادعای آنان، بر پذیرش حسن و قبح شرعی و نقلی روی آوردند. معتزله بر این باور بودند که پاره ای از افعال به خودی خود و با صرف نظر از اراده و حکم خداوند، به خوبی و بدی متصف می شوند و عقل به خودی خود و با صرف نظر از وحی و نقل می تواند خوبی و بدی افعال را بشناسد و درک و تصدیق کند. اما اشاعره می گفتند که حسن و قبح اخلاقی تابع حکم و اعتبار یا اراده خداوند است و با صرف نظر از حکم و اعتبار یا اراده او همه افعال از نظر اخلاقی یکسانند و یا حسن و قبح اخلاقی صرفاً از طریق ارجاع به اراده و کراهت یا امر و نهی خداوند قابل تعریف است و نیز حسن و قبح اخلاقی فقط از طریق وحی و نقل قابل شناخت است.

اندیشمندان مسلمان در حوزه اخلاق برخی روش عقلی را درپیش گرفته و اندیشه های اخلاقی خود را با این روش به تصویر کشیدند، و برخی نیز با کم توجهی به عقل، مکتب اخلاقی

خود را براساس آموزه های نقلی بنا کرده اند.

فلاسفه آموزه های اخلاقی را با تعالیم فلسفی مرتبط ساخته و در عقلائی کردن آن کوشش می کنند. نزد آنان مسأله عقل و جایگاه آن در آموزه های اخلاقی نقش اصلی را ایفا می کند.

لیکن این مباحث اخلاق کلامی در بعد نظری بودند اما بعدها در میان اندیشه وران مسلمان، در عمل و تدوین در حوزه اخلاق، دو نظام و دو رهیافت اخلاقی، (اخلاق عقلی و نقلی) در عالم اسلام شکل گرفت، که در آن فلاسفه و حکمای اسلامی با تاثیر پذیری از اندیشه های حکمای یونان و به تبع آن از افکار معتزلی علم اخلاق را در زیر مجموعه علوم حکمت قرار داده، و مفاهیم و گزاره های اخلاقی را از دریچه عقل بحث و بررسی کردند و گروهی نیز با جبهه گیری در مقابل آنها، به تألیف منابع اخلاقی پرداختند و با قرار دادن علم اخلاق از مجموعه علوم نقلی، مسائل و موضوعات اخلاقی را از منظر وحی و آموزه های دینی روی آوردند.

اینگونه مکاتب اخلاق عقلی و نقلی در بین علوم اسلامی و در حوزه گرایشهای اخلاقی شکل گرفت.

از نظر اخلاق فلسفی، مسائل و مباحث اخلاقی به تعالیم دینی وابستگی ندارد و شناخت و توجیه گزاره های اخلاقی متوقف بر وحی و نقل نیست و شریعت عقل که از طریق پیامبر درونی به ادمی الهام می شود، بر شریعت نقل که از طریق پیامبران، و راهنمایان دینی به او ابلاغ می شود، تقدم دارد. انسان با حاکم کردن قوه عقلیه در مملکت تن، می تواند فضایل اخلاقی را در خود بوجود آورده و از رذایل و مفسد اخلاقی دوری گزیند.

مولفان اخلاق نقلی، نظام اخلاقی خود را به گونه ای ترسیم کرده اند که گویی از منظر آنها اخلاق مبتنی بر آموزه های دینی است، ادعای آنها عبارت است از اینکه همه یا بخشی از مفاهیم و گزاره های اخلاقی صرفاً در قالب اوامر و نواهی دینی و اولیاء دین قابل تعریف و تبیین است. به طوری که برخی از اینان در درمان و علاج مفسد و رذایل اخلاقی نیز به راهنمایان دینی و شیخ و مرشد متوسل می شوند.

هدف اصلی این تحقیق بررسی تفاوت های اخلاق عقلی و نقلی در اسلام می باشد. این تحقیق در پنج فصل فراهم شده است. در فصل اول شمای کلی تحقیق، فصل دوم بررسی اخلاق عقلی و فلسفی است، که در آن به بررسی اخلاق فیلسوفانه در بین علمای مسلمان، از لحاظ نوع نگرش آنان به علم اخلاق، نحوه ساختاردهی به مفاهیم و فضایل و رذایل اخلاقی، و انسان شناسی آنان، تعریف نفس و قوای آن، سعادت انسان و در نهایت چگونگی معناشناسی و معرفت شناسی

مفاهیم اخلاقی از منظر آنها می پردازیم. فصل سوم در اخلاق نقلی و روایی است، در آن نیز اول به بررسی تالیفات در حوزه عملی اخلاق نقلی در مقوله های مذکور پرداخته می شود. فصل چهارم به مقایسه تفاوت های اخلاق عقلی و نقلی و فصل پنجم نیز به نتیجه گیری و بررسی کلی، خواهیم پرداخت.

۱-۲. بیان مسئله

بخش زیادی از تعلیمات و آموزه های قرآن کریم و حضرات معصومین علیهم السلام درباره اخلاق و تزکیه نفس است، که هر آینه انسان را به فراگیری اخلاق نظری و اصلاح اخلاق در بعد عملی فرا می خوانند. تا آنجا که حضرت امام صادق علیه السلام می فرمایند: «إِنْ أُجِلَّتْ فِي عُمْرِكَ يَوْمَيْنِ فَاجْعَلْ أَحَدَهُمَا لِلدَّبِكَ لِتَسْتَعِينَ بِهِ عَلَى يَوْمِ مَوْتِكَ» «اگر از عمرت تنها دو روز مانده باشد، یکی را برای اخلاق و ادب قرار ده تا از آن برای روز مرگت کمک بگیری».

حضرت امام کاظم علیه السلام نیز آگاهی از صلاح و فساد قلب را لازمترین دانش دانسته و فرموده اند: «الزَّمُ الْعِلْمُ لَكَ مَا دَلَّكَ عَلَى صَلَاحِ قَلْبِكَ وَأُظْهَرَ لَكَ فَسَادَهُ».

بالتر از این ها، اینکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فلسفه بعثت خود را اتمام و اکمال مکارم اخلاق بیان می کند. «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»

امر یزدانی است در تهذیب اخلاق بشر ز آن شدم مبعوث من از جانب جان آفرین

تأثیر پذیری از این آموزه ها، دانشمندان و حکمای بزرگ را بر آن داشته، که به اخلاق توجهی ویژه نشان داده و آثاری را در این زمینه پدید آورند. این آثار در روشها و سبک های گوناگون به نگارش درآمده است.

بسیاری از حکیمان اسلامی با هدف پرورش و تهذیب نفس و طرح فرازهایی فرازند از معارف اخلاقی - تربیتی اسلام و با مدد عقل و برهان و از دریچه «حکمت عملی» با رویکردی فلسفی - حکمی، به نگارش کتب اخلاقی پرداخته اند و آثار مهمی در سبک اخلاق عقلی منظم و مدون نموده اند.

در این سبک به فرموده استاد شهید مطهری «مسأله ای که علما و فلاسفه اسلامی زیاد بر روی آن تکیه می کنند؛ این است که اخلاق کامل، اخلاقی است که بر اساس نیرومندی عقل و اراده باشد، میل های فردی و نوعی، همه و همه باید تحت کنترل عقل و اراده باشد، قهرمان حقیقی اخلاقی آن کسی است که عقل و اراده بر وجودش حاکم باشد، البته در وجود انسان، عواطف زیاد

وجود دارد؛ ولی آن‌ها چشمه‌هایی هستند در وجود انسان که با کنترل عقل و اراده در جای خودش از آن‌ها استفاده می‌شود.^۱

عده ای از دانشمندان نیز با مبنا قرار دادن آموزه های وحیانی و تعلیمات نبوی وائمه معصومین علیهم‌السلام، دست مایه های ارزشمندی را در زمینه اخلاق نگاشته اند. این نوع نظام اخلاقی از متن دین ویا از گفتار و رفتار اولیای دین سرچشمه می گیرد.

روش سوم؛ روش اخلاق عرفانی است که بر اساس سلوک عارفانه صراط، طی طریق و منازل سلوکی را بر محور پیراستن دل از آلودگی‌ها و آراستن آن به زیور «محاسن اخلاقی» از راه ریاضت و مجاهدت قرار داده شده است.

خلاصه آنکه عالمان دینی و حکیمان متأله و عارفان اسلامی از گذشته تاکنون به «اخلاق» به‌عنوان هدف بعثت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و حلقه واسط عقیده و عمل و تجلی ایمان و عمل صالح در جهان واقعیت می‌نگریستند و آن را در سبکهای و روشهای فلسفی (عقلی) و روایی (نقلی) و عرفانی پدید آورده اند؛ و اینک نیز اخلاق در این حوزه‌های گوناگون وجود دارد.

«علاوه بر سه رویکرد اصلی، بخشی از میراث اخلاقی مسلمانان را که بیش تر به مباحث فلسفه اخلاق می پردازد، می توان در کتابهای کلامی و در ذیل بحث حسن و قبح یافت.»^۲

در این راستا سعی اساسی تحقیق آنست که با پژوهش عمیق و دقیق به بررسی نحوه توجه و عنایت اندشمندان مسلمان، به جایگاه عقل و وحی در تعریف و تعیین مفاهیم اخلاقی، معیار ارزش گذاری افعال اخلاقی، و نوع نگاه آنان به علم اخلاق و... بپردازد.

تلاش محوری ما عبارت از پاسخ به این مسئله است که تفاوت‌های اخلاق عقلی و نقلی کدامند؟

پس در واقع سوال اصلی و سوالات فرعی تحقیق عبارتند از:

سوال اصلی؛ تفاوت‌های اخلاق عقلی و نقلی کدامند؟

سوالات فرعی؛

۱. اخلاق عقلی چیست؟

۱. (سی دی، مجموعه آثار مطهری، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی)، توضیح؛ چون تاریخ انتشار دقیق این سی دی دقیقاً معلوم نیست واکتفا به این مقدار آدرس دهی هم به نظر کامل نمی رسد، لذا به جلد آثار و شماره

صفحه نیز اشاره می کنیم. مرتضی مطهری: مجموعه آثار استاد مطهری، ج ۲۲ ص ۳۳۱

۲. محسن، جوادی، آشنایی با متون اخلاقی (تهران: بی نا، ۱۳۸۵) ص ۲

۲. اخلاق نقلی چیست؟
۳. تفاوت های اصلی اخلاق عقلی و نقلی کدامند؟
۴. تفاوت های فرعی آن دو کدامند؟
۵. آیا اخلاق عقلی و نقلی در مبنای خود تفاوت دارند؟
۶. آیا اخلاق عقلی و نقلی در اصول اخلاقی تفاوت دارند؟
۷. مبانی و اصول اخلاق در هر یک از آنها چگونه توجیه می شود؟
۸. آیا جهان بینی های اخلاق نقلی و اخلاق عقلی کاملاً متباین و قیاس ناپذیرند؟
۹. آیا اختلاف جهان بینی ها لزوماً به اختلاف ارزش های اخلاقی مورد قبول صاحبان آن جهان بینی ها می انجامد؟
۱۰. آیا اخلاق فلسفی اسلامی ضرورتاً «انسان محور» و اخلاق نقلی «خدا محور» است؟

۳-۱. انگیزه های تحقیق

- اصلی ترین انگیزه های تحقیق حاضر در انتخاب موضوع، می تواند این گونه باشد.
۱. گرچه محققان، به صورت جزئی و گاه در حد اطلاعات خیلی کم پیرامون اخلاق عقلی و نقلی، بطور پراکنده، آشنایی دارند؛ اما کار تحقیقاتی از این نوع می تواند بر عمق این آشنایی بیفزاید. تا بهتر بتوانند از آن بهره مند شوند.
 ۲. چه بسا محققانی که علاقه وافر به مباحث اخلاق فلسفی و عقلی دارند و در صددند که اخلاق را از دریچه فلسفی نگاه کنند، از این رو پژوهش حاضر می تواند مایه های خوبی در این زمینه باشد.
 ۳. این تحقیق می تواند مورد استفاده پژوهشگران و مدرسین اخلاق در دانشگاه ها قرار بگیرد.
 ۴. محققین و مدرسین اخلاق و مولفین متون اخلاقی با مطالعه آن رویکرد صحیح و منصفانه و واقع بینانه در برخورد با این دو نظام اخلاقی عقلی، فلسفی و روایی اتخاذ خواهند کرد.
 ۵. و بالاخره آنکه زمینه آشنایی هر چه بیش تر محققین را با این دو شیوه اخلاقی فراهم می آورد.
 ۶. جهت تکمیل تحصیلات کارشناسی ارشد و آشنایی هر چه بهتر محقق با تحقیق و تفحص.

۴-۱. اهداف تحقیق

در این تحقیق به بررسی تفاوت های اخلاق عقلی و نقلی پرداخته می شود، و تفاوت های مبنایی، اصولی و غایی آنها مورد توجه قرار می گیرد. تا مشخص شود که تفاوت های مبنایی، اصولی و غایی آنها کدامند؟ تا با شناخت آنها فصل نوینی برای صاحب نظران و نقطه عطفی در شناخت و باز شناخت میراث عظیم آموزه های اخلاقی اسلام باشد و سرچشمه های اخلاقی بزرگان حوزه دین مورد بررسی قرار گیرد. ثمره چنین بررسی همانا شناختن و شناساندن هر چه بهتر منابع و سبک های اخلاقی خواهد بود.

بنابراین برای تحقق اهداف «تحقیق» سؤالات اساسی ذیل مطرح اند:

۱. اخلاق عقلی و نقلی چه تفاوت‌هایی دارند؟
 ۲. مبانی، و اصول اخلاق عقلی و فلسفی چیست؟
 ۳. مبانی، و اصول اخلاق نقلی چیست؟
 ۴. تفاوت مبانی، و اصول اخلاق عقلی و نقلی چگونه است؟
- و اهداف جزئی آن :

بررسی چیستی اخلاق عقلی و نقلی

بررسی تفاوت های اصلی و فرعی اخلاق عقلی و نقلی

بررسی مبانی کلامی و اعتقادی اخلاق عقلی و نقلی

بررسی ادبیات بحث هر یک از آنها چگونه است؟

محدوده ها و محدودیت‌های بحث آنها کدامند؟

اصول و مبادی هر یک از آنها از کجا نشأت می گیرد؟

فرضیه های تحقیق از این قرار است.

۱. به نظر می رسد، اخلاق عقلی و نقلی در مبانی خود تفاوت دارند.

۲. به نظر می رسد، اخلاق عقلی و نقلی در معرفت شناسی خود تفاوت دارند.

۳. به نظر می رسد، نوع نگرش به اخلاق در اخلاق عقلی و نقلی متفاوت است.

۴. به نظر می رسد، نحوه ادبیات و زبان اخلاق عقلی و نقلی تفاوت دارد.

در این راستا بررسی آراء اندیشمندان اخلاقی گامی اساسی می باشد و تلاش محوری این پژوهش بررسی دیدگاه های اخلاقی متفکران بزرگ جهان اسلام در دو رویکرد اخلاق عقلی «السعادة والإسعاد» ابوالحسن عامری نیشابور (م ۳۸۱)، «تهذیب الأخلاق و تطهیر الأعراق» ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب رازی معروف به ابن مسکویه (م ۴۲۱) و «حکمت عملی» خواجه نصیرالدین طوسی « اخلاق نقلی همانند ابو حامد غزالی ، ملا محسن فیض کاشانی، علامه مجلسی و سید عبدالله شبیر... با نتایج هر یک از این بررسی ها، محققان می توانند به این نکته واقف شوند که در اسلام اخلاق علاوه بر منشأ روایی و نقلی منشأ عقلی نیز دارد. علاوه بر آن محققان و صاحب نظران می توانند در نگارش و تألیف کتب درس اخلاق، هر دو جنبه عقلی و روایی یک موضوع اخلاقی توجه داشته باشند . چه به نظر می رسد ترکیب این دو سبک در نگارش متون اخلاقی ماندگارتر و قابل قبول خواهد بود.

۵-۱. اهمیت تحقیق

پس از علم توحید و خداشناسی، شریف ترین علمی که انسان با آن روبروست، علم اخلاق